

Filosofiassa mikään ei muutu!

J.P. Roos

TIETEESÄ TAPAHTUU
50
N O T T A M I N N A

Juhani Pietarinen toistaa kaikki vanhat väsyneet väärinkäsitykset evoluutiopsykologiasta filosofin tietämättömyydellä (*Tieteessä tapahtuu* 8/2003). *Tieteessä tapahtuu* -lehden lukijat ovat lähtökohtaisesti varsin valistuneita ja ovat jo perehtyneet evoluutiokeskusteluun, ja Pietarinen tuskin muuttaa kantaansa, mutta huolimatta tästä pattitilanteesta yritän omalta osaltani esittää formuloinnin joka pudottaisi ainakin vähän pohjaa Pietarisen vastaväitteitä. En puutu tässä ekologiisiin argumentteihin, jotka ovat nähdäkseni toisen kertaluvun kysymys.

Mainittakoon myös, että näistä kysymyksistä on *TT*:ssä jo aiemmin runsaasti keskusteltu (vrt. esim. Ilkka Pyysiäisen kirja-arvio samassa lehdessä taikka hänen aikaisempi kirjoituksensa "Mielen moduulit ja inhosta värisevä filosofi", *TT* 2/2003). On valitettavaa, että Pietarinen ei ollut viitsinyt perehtyä mihinkään aiempaan keskusteluun, että olisi voinut kehittää vähän argumenttejaan (tai säästää itseltään tyhjän kirjoittamisen vaivan).

Evoluutiopsykologian kysymyksenasettelu on seuraava: onko mahdollista väittää, että se mitä nykyään kutsumme moraaliksi tai moraaliseksi käyttäytymiseksi, on pohjimmiltaan luonnonvalinnan ja/tai seksuaalisen valinnan tuottama adaptaatio ihmisen (ja laajemminkin elävien olentojen) toimintatavoissa. Pietarisen

ensimmäinen kysymys on lähellä tätä, kun hän kysyy "voidaanko ihmisten moraalista toimintaa selittää sosiobiologian avulla". Sen sijaan toinen kysymys: "voidaanko moraalisia normeja johtaa sosiobiologiasta" on harhaanjohtava. Moraaliset normit ovat toki kulttuurisia konstruktioita. Kysymys on siitä, perustuvatko nämä kulttuuriset konstruktioit jollekin ihmiselle ominaiselle käyttäytymistavalle, joka on osoittautunut suotuisaksi, vai onko kysymyksessä aivan mielivaltainen (kantilainen) sääntö. Siis ensin on syntynyt tietty toiminnan tapa (100 000 – 10 000 vuotta sitten). Sitten paljon, paljon myöhemmin historiassa (10 000 – 2000 vuotta sitten) sen perustalle on rakentunut moraalinen normi. Ja sen jälkeen sille syntyy filosofinen perustelu, jolloin moraalisen normin katsotaankin jo olevan ehdottomasti ei-selitettävissä tai ei-johdettavissa oleva.

*

Pietarisen vastaukset perustuvat suureksi osaksi vain tietämättömyyteen. Hän ottaa esimerkiksi *Sophien valinnan* ja toteaa että "jotta teoriasta voitaisiin johtaa moraalinormi, äitien pitäisi myös valita vanhempi poika, se olisi heidän velvollisuutensa ja moraalisesti paras valinta." Tämähän on täysin väärä johtopäätös. Ensinnäkään siitä, mikä on evoluutioteoreettisesti "oikea" valinta ei voi tietenkään johtaa, että äidin "pitää" tehdä jotain, ainoastaan se, että jos äidit eivät

koskaan tekisi niin, niin ihmisille kävisi huonosti. Toiseksi, itse päättelyn suhteen Pietarinen on väärässä. Sophien (geneettisessä) intressissä on pitää hengissä niin monta jälkeläistä kuin mahdollista. Sophien (kammottavassa) tilanteessa on luonnollista pyrkiä pelastamaan se lapsista joka aivan varmasti kuolisi ilman äitiään. Näin eloonjäämistodennäköisyys molempien lasten osalta on hiukan suurempi. Jatkossa Pietarinen ottaa aseeseen Kantin ja kertoo, että "toiminta, jota ohjaa vain empiirinen, joko geneettinen tai muun luonnonvoiman ohjaus, välttämättömyys, ei ole lainkaan moraalista toimintaa ... Kant on perustellut syvällisesti, miksi jotain toimintaa voidaan pitää moraalisesti velvoittavana vain silloin kun se ei perustu mihinkään luonnolliseen taipumukseen, siis empiiriseen syyhyn. Millä argumentilla sosiobiologia kumoaa Kantin?"

Tässä on oikeastaan villakoiran ydin. Kant on määritelty moraalin ei-empiirisesti, käsitteellisesti, joten sitä ei tietenkään voida kumota osoittamalla että moraalisella käyttäytymisellä on empiirinen selitys. Se vain lakkaa olemasta moraalista käyttäytymistä, jos sillä on empiirinen selitys. Kantin käyttö tässä on filosofialle tyypillinen tapa argumentoida: ei ole kiinnostavaa, mikä on empiirinen syy- ja seuraussuhde, kun sellaista ei voi edes olla. Filosofit ja sosiologit eivät siis puhu samasta asiasta. (Huomattakoon että samassa lehdessä on Mika Ojakankaan kirjoitus "Eettinen kokemus", jossa nähdäkseni päädytään Pietarisen kanssa aivan päinvastaiseen johtopäätökseen: kategorinen imperatiivi on determinististä zombiutta pahimmillaan.)

Vaikka filosofina Pietarinen voikin siis olla tyytyväinen jo yllä olevaan, pyrkii hän tästä huolimatta kuitenkin myös kumoamaan sosiobiologian mahdollisuuden empiirisesti. Hän väittää, ettei ole mahdollista tehdä sellaisia yleistyksiä, joita sosiobiologiassa tehdään. Pietarisen mukaan on puhdas ad hoc -selitys, jos sanotaan, että hoivaamisen laiminlyövien ihmisten geenit ovat "heikkoja tai viallisia". Tästä hän ei tietenkään ole kysymys. Jos luonnonvalinta olisi johtanut siihen, että hoivaamistaipumus olisi hävinnyt ja jäljelle jäänyt vain puhdas egoismi, niin on empiirisesti lähes sataprosenttisen varmaa, että ihmisiä ei nyt olisi olemassa, koska ihmislapset tarvitsevat pitkäaikaista hoivaa jäädäkseen henkiin. Tietysti voidaan ajatella että luonnonvalinta olisi kehittänyt jonkin muun mekanismin, mutta se että näin ei ole tapahtunut, osoittaa että hoivaamismekanismi on ollut ainakin riittävän hyvä tapa ihmislapsen eloonjäämisen varmistamiseksi.

*

Oman käsitykseni mukaan evoluutiopsykologiassa on esitetty varsin järkeviä ja pitkälle testattavissa olevia selityksiä sille, miksi erityyppinen moraalinen käyttäytyminen – toisten auttaminen oman hengen menetyksen uhalla, insestin torjuminen, lasten pyyteetön hoivaaminen yhteistyössä puolisoitten kesken, halu rangaista niitä jotka rikkovat sääntöjä, pyrkimys paljastaa valehteleminen, pyrkimys resurssien oikeudenmukaiseen jakamiseen jne. – ovat adaptiivisia ominaisuuksia joiden avulla ihmiset ovat menestyneet. Se, että ne on jälkeenpäin määritelty moraalisiksi toiminnaksi ja pyritty myös kodifioimaan lakeina tai yleisinä moraalisaäntöinä, on näiden käytäntöjen kannalta toissijaista. Olennaista on, että me toimimme keskimäärin varsin moraalisesti säännöistä tai Kantista riippumatta. Tietenkään tätä ei voida sataprosenttisen varmasti empiirisesti todistaa, niin että Pietarinenkin vakuuttuisi.

Evoluutiopsykologiassa käydään selityksistä ja mekanismeista jatkuvaa keskustelua, ja mikä tärkeintä, kehitellään erilaisia yrityksiä käytännössä osoittaa näiden mekanismien olemassaolo. Esimerkiksi Wason-testi on ollut yritys osoittaa, että meidän on helpompi tehdä moraalisia kuin abstrakteja päättelyjä. Keskustelu aiheesta jatkuu kuitenkin edelleen.

Mitä tulee taas siihen Pietarisen arvostelmaan tapaan, että evoluutiopsykologiassa käytetään vaikkapa lintuja tai muurahaisia havainnollistamaan joitakin sääntöjä, niin luulisi itse asiassa, että juuri tämä vakuuttaisi filosofin. Jos voimme osoittaa, että vaikkapa bakteereille syntyy evoluution kuluessa "rangaistusmekanismeja", joilla ne estävät toisten bakteerien haitallista käyttäytymistä, so. että "moraalista" käyttäytymistä esiintyy ilman että tarvitsee olettaa mitään inhimillisen tietoisuuden ominaisuuksia, pelkästään luonnonvalinnan pohjalta, niin tähän nyt pitäisi viimeistään osoittaa, että kyseessä on mekanismi, jonka täytyy päteä myös ihmisillä. Luonnonvalinta ei hylkää hyväksi osoittautunutta periaatetta vaan rakentaa sen päälle. Jos muurahaiset tai apinat käyttäytyvät altruistisesti ilman mitään kantilaista imperatiivia, niin miksi ihmiset tarvitsevat Kantia avukseen toimiessaan samalla tavoin? Meidän erityisyytemme ei ole moraalissa käyttäytymisessä sinänsä vaan sen perustelemisessa erilaisilla tavoilla, ja ehkä myös moraalisen käyttäytymisen monimutkaisuudessa, koska elämme nykyään paljon suuremmissa yhteisöissä kuin aikaisemmin.

Luonnonvalinnalla ei ole mitään moraalialia. Se ei johda mihinkään moraalisiin velvoitteisiin, ei ainakaan siihen, että koska jokin käyttäytymisen on "luonnollista" niin se on myös moraalisesti oikein. Luonnonvalinta tuottaa myös suuren joukon hyvin epämoraalisia toiminnan tapoja. On "luonnollista" yrittää valehdella tai huijata, jos se tuottaa itselle lisääntymisetua. Ongelma on vain siinä, että valehtelevinen tai huijaaminen pitkän päälle voi olla itselle ja yhteisölle hyvinkin vahingollista. Jos – ottaakseni epätavallisen esimerkin keräilijäyhteisöistä – nainen ottaa hoitaakseen toisen lasta sillä aikaa kun äiti menee keräämään ruokaa, ja toinen sinä aikana hylkää lapsen kerätäkseen itse ruokaa tms. ja tämän seurauksena lapsi kuolee, niin on oletettavissa että tällaisesta petollisesta ja egoistisesta teosta ei ko. henkilölle koidu hyviä seurauksia pitemmän päälle. Sen sijaan se, että hän hoitaa lasta hyvin ja saa siitä palkinnoksi ystävyyttä ja kiitollisuutta ja mahdollisesti myös ruokaa, on kaikille hyödyksi.

Robert Trivers onkin hauskesti sanonut ihmetelleensä aina sitä, että sosiobiologiaan kohdistuva kritiikki on niin rajua, vaikka ne periaatteet joiden oikeellisuuden hän on mielestään osoittanut, näyttävät johtavan hyvin miellyttäviin lopputuloksiin myös moraaliselta kannalta. Tämä empiirinen yhteys on sinänsä yllättävä asia. Toisaalta on kai "luonnollista" ajatella että ihmiskunnan menestys on myös johtunut siitä, että evoluutio on tuottanut selvästi enemmän moraalista kuin epämoraalista käyttäytymistä.

Olisi tietysti hienoa, jos voisimme sanoa, että poikkeamme muista (eläimistä tai ihmisistä) juuri siinä, että toisin kuin muut olemme päätelemällä päätyneet käyttäytymään moraalisesti (tai kuten Norbert Elias uskoo, erilaisten kasvatuksellisten häpeämekanismien kautta). Silloin emme olisi ainoastaan erilaisia, vaan parempia kuin muut. Evoluutioteorian tuottamat selitykset ovatkin ehkä niin vihattavia juuri siksi, että ne ovat liian tasa-arvoistavia!

Kirjoittaja on yhteiskuntapolitiikan professori Helsingin yliopistossa.